

KÖNYVSZEMLE

Tolcsvai Nagy Gábor Bevezetés a kognitív nyelvészetbe

Budapest: Osiris Kiadó, 2013. 392 p.
ISBN: 978-963-2762-39-5

Új Tolcsvai Nagy Gábor-mű került a könyvesboltokba 2013 végén, amikor az Osiris Kiadó gondozásában megjelent a *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe* című kötet. A könyv megjelentetésével a szerző – hosszú évek kutatásainak eredményeképpen – jelentős összegező munkát tett le az olvasó asztalára. Nem véletlen, hogy az irodalomjegyzékben Tolcsvai Nagy Gábor saját tizennégy korábbi írására is hivatkozik az 1996 és 2013 közötti időszakból. Már az 1996-os, *A magyar nyelv stilisztikája* címet viselő kötetnek is jellemzője volt a kognitív szemlélet, amely alapvetően határozta meg a könyv stílusértelmezését. Ez a szemlélet érvényesült *A magyar nyelv szövegtana* címet viselő kötetben, s a szerző ilyen irányú érdeklődéséről és önálló kutatásairól tanúskodnak a szakfolyóiratokban, például a *Magyar Nyelv* vagy a *Nyelvtudományi Közlemények* hasábjain megjelent tanulmányai is. A kötet teljes *Irodalomjegyzéke* tizennyolc oldal terjedelmű, és kereken ötszáz művet sorakoztat fel.

A mű közel 400 oldalon, összesen hét fejezetben vezeti be az olvasót a kognitív nyelvészetbe. Már a munka legelső mondata jelzi azt a fordulatot, amely a világban – a nyelvtudomány kérdésfeltevését illetően – bekövetkezett: „A nyelvről folyó tudományos diszkurzus az ezredfordulón olyan szakaszba lépett, amelyben a nyelv a beszélőkhöz és a beszédcselekvéshez viszonyul, s nem pusztán elvont rendszer vagy beprogramozott algoritmus szisztéma” (9). A rövid szerzői *Előszó*-ban találkozunk a kognitív nyelvtudomány alapállását bemutató mondattal: „A kognitív nyelvészetben nem a szerkezethez rendelünk jelentést, hanem fordítva: a jelentésből lesz

szerkezet” (10). A *jelentés* mind a fenti mondatnak, mind a bemutatandó könyvnek, mind pedig a kognitív nyelvészetnek az egyik legfontosabb fogalma, mondhatni a kulcsszava. Az *Előszó* lapjait (9–12) *A nyelvi rendszer és a nyelvhasználat kognitív alapjai* (13–25) és *A kognitív nyelvészet elméleti alapjai* (27–88) című fejezetek követik, amelyek egyrészt a kognitív szemlélet előzményeit, másrészt a diszciplína megszületésének körülményeit mutatják be. Magának a kognitív megközelítésnek a lényegét foglalja össze többek között az ún. kognitív elkötelezettség követelménye, amelyet Tolcsvai Nagy Gábor – Lakoff nyomán – így fogalmaz meg: „A kognitív elkötelezettség: az emberi nyelv leírását az elméről és az agyról való általános ismeretekkel és más tudományos ismeretekkel összhangban kell elvégezni” (52).

Az első fejezet *Nyelv, tudás* alfejezetében igen jól követhetően a szójelentés (*apa*), illetve az igekötő-használat konkrét és átvitt értelmű példáinak (*átmegy valahová – átmegy megpróbáltatásokon*), továbbá a szórendnek (*Péter kinyitotta az ablakot. – Péter az ablakot nyitotta ki. – Péter nyitotta ki az ablakot stb.*) területéről vett eseteken mutatja be a szerző a kognitív nyelvészeti megközelítés néhány jellemzőjét. Itt is hangsúlyozottan utal a szórend *jelentést befolyásoló* szerepére (16). A második alfejezet az emberi kommunikáció jellemzését adja; ennek a résznek ismétlődő fogalmai a *közös figyelemirányítás*, a *közös jelentésképzés*, a *nyelvi interakció*.

A második fejezetben, az előzmények bemutatása során fontos az elhatárolódás részben a strukturalista szemléletű nyelvészeti iskoláktól, amelyek a nyelvet elvont rendszernek tekintik, és az objektivitás jegyében elválasztják a beszélőktől, részben pedig a generatív grammatikától, amely elsősorban a minden nyelvben működő szabályrendszert kívánja leírni. (Bár Chomsky mentalista szemlélete már egyáltalán nem

áll olyan távol a kognitív nyelvészettől, sőt a generatív mondatelemzésekben megjelenő topik-fókusz probléma is kaphat – mint azt a későbbiekben tapasztalhatjuk – kognitív értelmezést.) Ugyancsak lényegesnek tartja a szerző a kognitív pszichológia bemutatását, illetve utal a biológiai és a kulturális evolúciós elméletekre, röviden vázolja az anyanyelv-elsajátítás témakörét. *A tér kifejezése a nyelvben* és *Az idő kifejezése a nyelvben* alfejezetekben több ábrával is találkozunk (67–73); az egyszerű, mégis igen szemléletes képek alkalmazása nem idegen a kognitív nyelvészettől. A (szó)jelentés problémája, amelynek később hosszabb fejezetet is szentel a szerző, ismét visszatér: a *Szabadság és tapasztalat* alfejezetben a *szabad* melléknév jelentéseit kapcsolódásainak feltárásával mutatja be. A kognitív nyelvészlelet érvényesül a következő megfogalmazásban: „A *szabad* melléknév mint a SZABADSÁG fogalmának viszony jellegű nyelvi kifejezése több jól körülhatárolható fogalmi tartományt kifejező főnévi csoporttal kapcsolódik össze a magyar nyelvben” (84). Ezt követően a megnevezett mintegy tíz terület, illetve alterület (MOZGÁS, KÖRÜLHATÁROLT TÉR, EMBERI TEVÉKENYSÉG stb.) példái következnek a *szabad mozgás*, *szabad bejárás*, *szabad átjárás* képeitől a *szabad út*, *szabad levegő*, *szabad nép*, *szabad ország* kifejezéseken át a *szabad fordítás*, a *szabad szórend* és a *szabad vers* említéséig. A kognitív nyelvészetben a különböző hosszúságú ún. *nyelvi egységek* – olyan összefüggő nyelvi szerkezetek, amelyekkel a beszélő holisztikusan tud bántani – alapfogalomként jelennek meg. Az első oldalaktól feltűnő jellegzetes kulcsszavak közé tartoznak még a *profilálás*, a *testesültség* (*embodiment*), az *emergencia*. Ezeket, sőt további csaknem száz, a kognitív nyelvészethez kötődő fogalmat összegyűjtve is megtaláljuk a *Fogalomtárban*, ahol rövid magyarázat kíséretében szerepelnek; a legtöbb kifejezésnek angol eredetijét is megadja a szerző. A kiskapitális, mint ismeretes, a kognitív fogalmak jelölésére szolgál.

A kognitív nyelvészet elméleti kidolgozásai című harmadik fejezet (89–112) tagolása az elmélet kidolgozóinak munkásságát követve alakul. Ronald Langacker *kognitív nyelvtanából* a szimbolikus nyelvi szerkezetek sémája és a használatalapú grammatika fogalmi jelennek itt meg. A könyv szerzője – Langacker példáját felidézve – az angol nyelvtenhoz kapcsolódó egyik jelenség leírása során így fogalmaz: „A dativusi *to* prepozíció használata a *give 'ad'* ige mellett az adás »útját« és célját helyezi előtérbe, míg a prepozíció nélküli változat az adományozott birtokosi mivoltát” (94). A nyelvtani kategóriák a *prototípuselv* alapján épülnek fel; ez utóbbit később külön fejezet mutatja be. Leonard Talmytól, a *kognitív szemantika* ismert képviselőjétől olyan kutatási területekre utal Tolcsvai Nagy könyve, mint például a nyelvten és megismerés viszonya, a figura és alap megkülönböztetés, a tér nyelvi leképezése, az erődinamika. Ezek részletes bemutatásával a későbbiekben ismételtelen találkozunk. Talmy a nyelvtani elemek szemantikai megközelítésében ért el jelentős eredményeket. A továbbiakban a *metaforaelmélete* nyomán jól ismert George Lakofftól a *kognitív sémák rendszere*, Gilles Fauconnier-től pedig a *mentális terek elmélete* tűnik fel ezeken a lapokon; a metaforáról az ötödik fejezet részeként további negyedszáz oldalon olvashatunk. Végül az ún. *konstrukciós nyelvtenok*ról esik szó.

A Kognitív tényezők a nyelvben (113–168) című negyedik fejezet egyes alfejezetei ismertetik egyrészt a *kategorizációt*, másrészt a *konstruálást* és összetevőit: a *figyelem* jelenségét – benne a *centrum–periféria-elvvel* (137) –, az *előtér–háttér problémáját*, a *figura–alap kettősét*, és nagy szerep jut a fejezetben a *sémák*, a *tartományok* és a *keret* kérdéskörének is. Az első területnél maradv: a szerző felsorakoztatott példái a kategorizáció és a kategóriák új, a klasszikustól eltérő felfogását mutatják be a *színnevekre*, a *gyümölcsökre* és a *madarakra* vonatkozóan. Itt idézi fel a szerző részletesen az Eleanor

Rosch-féle prototípus-elméletet; a nyelvtani kategóriák körét illetően a továbbiakban azt is megtudjuk majd, hogy milyen az ún. *prototipikus főnév* (126 és 182–184), illetve a *prototipikus ige* (178). Ez utóbbi kapcsán olvashatjuk többek között: „Az ige jelentése relációs szerkezetű: egy résztvevő, az elsődleges figura (a trajektor; tr) és egy másik résztvevő, a másodlagos figura (a landmark; lm) viszonyának temporális feldolgozása. [...] A prototipikus ige az eseményt időben körülhatárolt módon fejezi ki. [...] A folyamat az ige szemantikájában állapotok sorozata, amely állapotok egymásra következők mutatnak be egy folyamatot” (178–179).

A leghosszabb, *A grammatika szerveződése* című, a nyelvi kategóriák kognitív szemléletű bemutatását nyújtó ötödik fejezet (169–312) nem véletlenül indul a *jelentés* elemzésével (171–195), de a további részek is voltaképpen a jelentés kérdéseit járják körül. Már a kötet legelején, a 2. fejezetben megfogalmazódik, hogy „A jelentés elsődleges a formához, a struktúrához képest... A nyelvi rendszerben a jelentés a meghatározó, a szemantikai szerkezetek sematizációi adják a morfoszintaktikai szerkezetek alapját” (55–56). Az ötödik fejezetben ismételtén ábrák sora mutatja be – Langacker nyomán, illetve a szerző saját kutatásai alapján – egy-egy tartalmas főnév vagy ige (*nagynéni, kés, asztal; belép*) vagy éppen nyelvtani használatú elem (határozóragok, névutók: *-on/-en/-ön, -ban/-ben; alatt, fölött*) jelentésszerkezetét, az ún. jelentésmátrixot (177–179, illetve 186–191). Új, kognitív felfogással közelít a *jelentésváltozásokhoz* és a velük kapcsolatban álló *motivációhoz* (195–206), további fejezetet jelent a *metafora megközelítése* (208–227). Szól a szerző a metaforafelfogás múltjáról, a korábban szinte kizárólag a művészi szövegekből levezetett és csak ott érvényesnek vélt metaforaelméletekről (helyettesítés-, hasonlítás- és interakcióelmélet). A metafora kognitív elméletéből a *forrás-* és a *céltartomány* fogalmai és a *fogalmi metaforák* világa jelennek meg, az utóbbiak sok-sok

példával illusztrálva: A JÓ FENT, A ROSSZ LENT képeitől elindulva A MEGÉRTÉS LÁTÁS, A MEGÉRTÉS FOGÁS példáiig. Pilinszky János *Négy-sorosának plakátmagány* szava *A fogalmi integráció (A blend)* című alfejezetben tűnik fel (228–232), ugyanitt találkozunk az átlátnak – egyrészt mint konkrét, másrészt pedig mint átvitt értelmű igének – a szemléletes bemutatásával. Ezt követően pedig hús oldalnál is többet szentel a szerző a *poliszémia* fogalmának és eseteinek (232–255). „A poliszémia az elmúlt évtizedek egyik legvitatottabb és legtöbbit kutatott nyelvtudományi témaköre” – állapítja meg Tolcsvai Nagy Gábor, hozzátéve rögtön, hogy kognitív szempontból „a poliszémia a prototípuselvű kategorizáció, a családi hasonlóság és a konstruálás dinamikus funkcionálása révén a nyelv belső jellemzője” (233). A jelentés a kognitív szemantikában tagolt fogalmi szerkezet; a poliszémia alapja az e fogalmi szerkezetek között fennálló kapcsolatok rendszere. Igen szemléletes példaként szerepelteti itt Tolcsvai Nagy Gábor a *fej* főnevet, amelynek jelentésszerkezetét (ún. *poliszém jelentéshálózatát*) részletesen elemzi is. A 224. oldal ábrája összesen huszonegy jelentését mutatja be *fej* szavunknak. A grammatikai elemeket ugyancsak jellemezheti a poliszémia, ahogyan erről a 246–253. oldal példái tanúskodnak. A szorosabban vett grammatikai jelenségekhez (birtokos szerkezet, *-nak/-nek* rag) kapcsolódik két további részfejezet. A *referenciapont-szerkezet* címet viselő fejezetben a *referenciapont* elnevezés arra utal, hogy vannak nyelvi kifejezések (ilyen például a birtokos szerkezet), amelyekben egy-egy dolog (adott esetben a birtok) egy másikkal (a birtokosnak mint referenciapontnak) a megnevezésén keresztül válhat elérhetővé. A *kompozítség szerkezet* címet viselő részfejezetben pedig főnevek és határozóragok, illetve igekötők és igéik kapcsolata (*kompozítség szerkezet*) rajzolódik ki. A 256–258., majd a 269–277. oldalakon ismét szemléletes ábrák sorával találkozunk. Az 5.9. ponttól következő alfejezetek elemzései pedig a *mondattan* területét érintik, és a

lapokon az egyszerű mondatra (279–283), az alanyra (283–296), továbbá a topikra (296–307) és a fókusz-problémára (307–312) vonatkozó kognitív megközelítés példáit olvashatjuk. „A ’szerkezeti fókusz’ sokat tárgyalt jelensége a figyelemirányítás egy módja” (308). A generatív mondatban topik és fókusz fogalmai – úgy tűnik – jól beleilleszthetők a kognitív nyelvtanok előtér–háttér-elemzéseibe, s a szerző kognitív magyarázatot tud fűzni a legfontosabb szórendi (igekötő és ige sorrendje) jelenségekhez is (312).

Idézetek sorával találkozunk a stílust kognitív szempontból vizsgáló *Konstruálás szövegszinten* című hatodik fejezetben, a 313–349. oldalon. Arany János, Babits Mihály, József Attila versidézetei jelentik a kiindulást a főnév, az ige, valamint a metafora stíluspotenciálját bemutató, illetve az alakzatokkal foglalkozó részekben. Az adjekciók közé tartozó egyszerű szóismétléssel egy köznyelvi kifejezés (*nagyon-nagyon hosszú idő*) kapcsán, a *transzmutáció* (szavak, kifejezések helycseréje, szokatlan szórendje) kognitív értelmezésének a kérdéskörével *A walesi bárdok* és a *Tetemre hívás* sorait idézve foglalkozik Tolcsvai Nagy Gábor. Az utóbbi elemzés visszaul a korábban az egyszerű mondatról írottakra: „A magyar transzmutációs mondat szerkezetek szemantikai szerkezete és szórendje nem egyetlen abszolút normához mérhető, hanem a magyar mondat prototipikus jelentésszerkezeteihez képest mutat szokatlan, begyakorlatlan, konvencionálatlan jelleget” (332–333). Nemes Nagy Ágnes *Között* című költeményének elemzésével az *Egy névutó poétikája* című fejezet részben találkozunk. A *mondat stíluspotenciálja* kapcsán részben napjaink sajtószövegeiből vett idézetek, részben Kosztolányi-prózarészletek szerepelnek a fejezetben.

A legutolsó, *Nyelvpedagógia és kognitív nyelvészet* címet viselő hetedik fejezet (351–359) azt bizonyítja, hogy az egyetemi katedrán álló szerző az általános és a középiskolákban is szeretne korszerűbb, vonzóbb és nem utolsósorban eredményesebb anya-

nyelvoktatást látni. Véleménye az, hogy két alapvető kérdés fogalmazódik meg a tudományos kutatás és a közoktatás viszonyában: egyrészt „hogyan lehet a legfrissebb és megbízható kutatási eredményeket alkalmazni a közoktatásban”, másrészt pedig „hogyan lehet [...] a tanulók közvetlen tapasztalatától eltávolított tudományos nyelvtani ismereteket összekapcsolni a tanulók tapasztatával és korosztályi befogadóképességükkel” (352). Tolcsvai Nagy Gábor szerint az anyanyelvet – mint tantárgyat – a jelentésnek az életkori sajátosságoknak megfelelő megközelítésével, ennek során a kognitív szemlélet messzemenő alkalmazásával és a nyelvi tények jól megválasztott „adagolásával” lehetne a tanulókhöz közel vinni. Egyetérthetünk a szerzővel: valóban éppen a jelentés sokoldalú vizsgálata lehet alkalmas arra, hogy megújítsa anyanyelvoktatásunkat. (Ismét itt vagyunk tehát tudományunk kulcsszavánál, a jelentésnél, azért, hogy vele a tanulóknak is mintegy kulcsot adjunk a nyelvi tények megértéséhez.)

Az *Összefoglalás* néhány oldala csupán a kötetben eddig tett legfontosabb megállapítások hangsúlyozására korlátozódhat. A mű befejező mondata optimizmust fejez ki: „A magyar nyelv leírásában számos új eredmény várható a kognitív nyelvészeti kutatások nyomán” (359). A már említett *Irodalomjegyzéket* és *Fogalomtárat* követő részletes *Tárgymutató* jelentős mértékben segítheti az olvasót a kötetben való tájékozódásban (387–392).

Az új mű valóban alkalmas bevezetés a lingvisztikával foglalkozni kezdő egyetemisták számára, hiszen nagyszerűen tükröződik benne mindaz a tudásanyag, amely az 1970-es, 80-as évektől napjainkig a világban a kognitív nyelvészet témakörében felhalmozódott. Ugyanakkor benne rejlik a magyar nyelvvel vonatkozó továbbépítés számos lehetősége is, ez a munka a jövő nyelvésznevelésére vár majd. Ezért ajánlom a kötetet igen melegen a leendő nyelvészek figyelmébe, de ugyanilyen melegen ajánlom – mint kiváló összefoglaló kötetet – a már a pályán lévőknek, továbbá

a nyelvészet iránt érdeklődő tanárkollégáknak is: a leginkább azoknak, akik nem ijednek meg a szellemi kihívásoktól, valamint a nyelvészettől is több életet (azaz a problémák élő, életszerű megközelítését) várják, és készek anyanyelv-tanításuk megújítására.

Csetneki Sándorné Bodnár Ildikó

IRODALOM

Tolcsvai Nagy Gábor (1996): *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
— (2001): *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós **A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában**

Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2012.
351 p.
ISBN: 978-963-693-221-3

A Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarokról, akiket a mélyen gyökerező Magyarország-központú szemlélet „határon túli” vagy újabban „külhoni” magyarokként emleget (vö. még az „anyaország” kifejezéssel), napjainkban sokszor és sokféleképp esik szó. E sokféleségben kiemelkedő szerepe van a nyelvi szempontoknak, és ezáltal annak a magyar nyelvtudományt általánosan is jellemző kérdésnek, milyen leírásaink és elemzéseink vannak e magyar nyelvi csoportokról. Általánosan elmondható, hogy nyelvhasználatuk szociolingvisztikai vizsgálata az utóbbi negyedszázadban örvendetesen sokrétűvé vált. Ennek a szinte már könyvtárnyi irodalmat megteremtő kutatási iránynak a korai szakaszában meghatározó jelentőségű volt, hogy

Kontra Miklós kezdeményezésére létrejött a kétnyelvűség kérdéseivel foglalkozó munkaközösség, amely a jelen kötet keretét adó könyvsorozat szerzőin kívül számos további kutatót is magához vonzott. Az előzményekből adódóan a könyv szerzőinek és a kiadásban részt vevő intézményeknek a köre is tágabb a szokásosnál. A mű ugyanis szerves része egy nagyobb programnak: a munkaközösség 1990-es évek közepén kialakított koncepciója szerint a sorozat egységes szempontok alapján mutatja be az összes Magyarországgal határos ország magyar nyelvi helyzetét.

A sorozatban már korábban publikált kötetek a következők: Cserniczkó (1998) Kárpátaljáról; Göncz (1999) Vajdaságról; Lansztyák (2000) Felvidékről. Nem jelent meg az erdélyi magyar nyelvet bemutató kötet, de az ottani adatgyűjtés kérdőívét és a vizsgált szociolingvisztikai változókra vonatkozó összesített adatokat két részletben közreadta a kolozsvári *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (Kontra–Péntek–Szilágyi 2010: 163–182; 2011: 73–90). Az ausztriai és szlovéniai kötet tehát e sorozat utolsó darabja (Horvátországban a délszláv háború miatt akkor elmaradt az adatgyűjtés – később pedig már csak diakrón vizsgálatot lehetett volna végezni a többi országban végzett felméréshez képest).

A megjelent könyv voltaképp két kötet egyben. Első felének tárgya az ausztriai magyar nyelv. A magyar nyelv társadalmi, politikai és kulturális közegét bemutató fejezetei a 2000-ben elhunyt Szépfalusi István munkája, amelyet Beregszászi Anikó és Kontra Miklós egészített ki a nyelvi jelenségek elemzését tartalmazó részekkel. A kötet második fele jóval kisebb terjedelmű, a szlovéniai magyar nyelvet mutatja be: az általános bevezetőt Vörös Ottó, a nyelvi elemzéseket Kontra Miklós készítette.

A könyv két részének szerkezete kissé egyenetlen, például a 177. oldalon kezdődő második részt megelőzően olvasható az ausztriai fejezetek jegyzetanyaga, melléklete, valamint név- és tárgymutatója, ugyanak-